

ŞƏRQ FƏLSƏFƏSİNİN DÜHASI

*Afaq İMANOVA,**AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu**“Davamlı inkişafın fəlsəfəsi”**şöbəsinin kiçik elmi işçisi***AÇAR SÖZLƏR:** *Nəsimi, Nəsimi fəlsəfəsi, kamil insan, Allahla insan vəhdəti, Həqiqət.***КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** *Насими, философия Насими, совершенный человек, единство человека с Аллахом, Правда.***KEYWORDS:** *Nasimi, philosophy of Nasimi, complete man, unity of man with Allah, Truth.*

Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ənənələrə malik bədii və fəlsəfi fikrində dərin iz qoymuş mütəfəkkir-şair İmadəddin Nəsiminin zəngin irsi bu gün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu mənada dünya mədəni sərvətlər xəzinəsində xüsusi yeri olan Nəsimi yaradıcılığı elmi-fəlsəfi fikrin diqqət mərkəzindədir.

“Zərrədə günəş” axtararaq varlığın bir vücuddan yarandığını deyən Nəsimi insanı və onun qüdrətini bənzərsiz şəkildə tərənnüm etmişdir. Bu barədə Mixael Hess öz tədqiqatlarında yazır ki, “alman fəlsəfə tarixində Nitsşenin özünəməxsus yeri var. Bu baxımdan, onu Nəsimi ilə müqayisə edə bilərik. Nəsimi də Azərbaycan təfəkkür tarixinin böyük şairidir. O, dövrü üçün təhlükəli olan yeni üsyankar təfəkkür, düşüncə gətirdi. Nitsşədə də eyni hadisə təkrarlandı. Lakin fərqli tərzlərdə...”

İnsan haqqında düşüncənin zaman və məkan çərçivəsində, qəfəsə sığa bilməməsini şair-filosof gur səslə bütün dünyaya elan edir. “Cisim və can” mücəssməsini yerdən göyə ucaldaraq onun surətində, varlığında böyük mənaların gizləndiyini bildirir [1, s.6].

2017-ci ilin may ayında Parisdə UNESCO-nun baş qərargahında Nəsiminin vəfatının 600 illiyi qeyd edilmiş, 2018-ci ilin sentyabr ayında Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı və Mədəniyyət Nazirliyinin dəstəyi ilə ölkəmizdə ilk dəfə “Nəsimi - şeir, incəsənət və mənəviyyət festivalı” təntənəli şəkildə keçirilmişdir. Festivalın keçirildiyi dörd gün ərzində Bakı və Şamaxıda ölməz şairin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş müxtəlif tədbirlər - sərgilər, ədəbi-bədii gecələr, musiqili kompozisiyalar, simpoziumlar, mühazirələr, seminarlar və s. təşkil olunmuşdur. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı və Azərbaycanın Rusiyadakı səfirliyinin dəstəyi ilə 2018-ci il noyabr ayında Moskvada da “Nəsimi - poeziya, incəsənət və mənəviyyət festivalı” təşkil edilmişdir. Festival çərçivəsində Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda (MDBMİ) Nəsiminin büstünün açılış mərasimi olmuş, M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin Asiya və Afrika Ölkələri İnstitutunda (MDU AAÖİ) “Nəsiminin mənəvi irsi orta əsrlər Şərqi tarixi-mədəni kontekstində” mövzusunda beynəlxalq elmi - praktiki konfrans keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2018-ci il noyabr

ayının 15-də “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” və 2019-cu il yanvar ayının 11-də “Azərbaycan Respublikasında 2019-ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi haqqında” imzaladığı sərəncamlar dövlət başçısının ədəbiyyata, mədəniyyətə verdiyi yüksək dəyərin növbəti parlaq nümunəsidir.

Akademik Teymur Kərimli “Nəsiminin humanizmi” adlı məruzəsində qeyd edir: “Antik fəlsəfi-sosial fikrin təsiri altında İslam aləmində yüksək səviyyəyə çatmış humanist istiqamətli bədii-fəlsəfi yaradıcılıq XII yüzillikdə Azərbaycanda Nizami irsi ilə özünün zirvə nöqtəsinə yetişdi. XIV yüzillikdə İslam filosof və şairləri insanların itirilmiş ümidlərini özlərinə qaytarmağa, onların taleyin əlində köməksiz oyuncaq olmadıqlarını, əksinə, öz talelərinin hakimi olduqlarını təlqin etməyə və inandırmağa başladılar. İslam Şərfinin hər üç hakim dilində - ərəb, fars və türk dillərində humanist ruhlu əsərlər qələmə alan ən böyük sənətkarlardan biri də dahi İmadəddin Nəsimi oldu”.

Berlin Azad Universitetində “İmadəddin Nəsimi irsi” fundamental araşdırmasını apararaq 2005-ci ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edən nəsimişünas alim, filologiya üzrə elmlər doktoru Maykl Reynhard yazır: “Nəsiminin, demək olar ki, əksər şeirlərində Quran, hədislər kimi islami mənbələrdən sitatlar var, hər qəzəlinə İslam ənənəsindən nümunələr var. Lakin “Nəsimi “İslami”nin haradan başlayıb harada bitdiyini söyləmək, mənəcə, o qədər asan iş deyil...”

“Ayətim bundan öncədir, ayəti-şana sığmazam” – deyən şairin təbliğ etdiyi təlim insana yönəlmişdir. Humanizm, insana məhəbbət, mükəmməl insan konsepsiyası bu təlimin əsasını təşkil edir. Nəsiminin nəzərində insan fəal yaradıcı qüvvədir. Ali mərtəbəyə çatmış kamil insan şairin gözündə Tanrının Yer üzərindəki bir nümayəndəsi kimi cəlvələnir və böyük mütəfəkkir fəxrlə deyir ki, insanlar onu – kamil insanı yalnız qorxduqlarına görə, Tanrıya şəriq çıxarmamaq üçün Haqq (Allah) adlandırmırlar. Bütün insanlar Tanrı dərgahında bərabərdirlər, dini-ideoloji baxışlarına və əqidəsinə görə heç kimin başqasından üstünlüyü yoxdur [2, s.3].

Cəmi 48 il ömür sürmüş, Azərbaycan, fars və ərəb dillərində böyük və zəngin ədəbi irs yaratmış İmadəddin Nəsiminin şeirlərində ifadə olunan yüksək humanizm, dünyəvilik, mənəvi kamillik, ictimai ədalət və ilahi eşq ideyaları zamanı daha da irəli aparən çağırışlardır [3, s.6].

Dini təlimin əsas tələblərindən kənara çıxan fikirləri təbliğ etdiyinə görə Nəsimi Suriyanın Hələb şəhərində edam edilmişdi. O, əslində qatı dindar olub. Nəsimi Allahı nəinki inkar etməyib, əksinə, öz varlığını Allaha qovuşduraraq yox etməyə çalışıb. Onun dünyagörüşünə məşhur ilahi eşq şairi Mənsur əl-Həllacın (859-912) “Ənəlhəq” (Mən Həqiqətəm) təliminin həlledici təsiri olmuşdu. Nəsimi göstərirdi ki, insan öz mənliliyindən imtina edib Allahla birləşəndən sonra yalnız bir Mən - Allah qalır. Onun əsərlərində “Haqq” (Allah) ilə “cümlə aləm” arasındakı vəhdət üçün “İnsan” (Mən) anlayışı vasitə olur. İnsan ən geniş mənada Allah, həm də “cümlə aləm”dir. Lakin hər insan yox, ən kamil, təmiz mənəviyyətə sahib olub, ilahiyyətə qovuşan insan belə çıxış edə bilər. Belə “Mən” Haqq” (Allah) ilə eyniləşdirilir [4, s.116-117].

Etiraf edək ki, Nəsiminin yaşadığı dövrdə İslam dini adı altında insanların ağı, zəkası, dünyagörüşü alt-üst edilir, korlanırdı. İslam pərdəsi arxasında fanatizm, xurafat və cəhalət yayılırdı. Nəsimi öz fəlsəfəsində insan şəxsiyyətinin azadlığına xüsusi qiymət, ağıla, idraka daha çox önəm verir, insanı hər şeydən uca tutur, bununla da Allahla insanın vəhdəti ideyasını

irəli sürür. Dahi mütəfəkkir-şairin şagirdləri, təliminin davamçıları insan azadlığını, onun mənəvi sərbəstliyini, fikir hürriyyətini, ideya saflığını hər şeydən uca tuturdular.

*“Gərçi bu gün Nəsimiyəm, həşimiyəm, qureyşiyəm,
Haqq mənəm, Haqq məndədir, Haqq söylərəm...”*

Bu misra müqəddəs Qurani-Kərimdəki “Mən sizi özümə bənzər xəlf etdim” [5, s.3] ayəsi ilə tam şəkildə uzlaşır.

İnsan və onun idrakı, təfəkkürü fəvqündə əsl həqiqətə yüksəliş böyük əqidə sahibi, filosof İmadəddin Nəsimi yaradıcılığının qayəsini təşkil edir. Nəsimi fəlsəfəsinin konsepsiyası kamil insanın keçdiyi 4 mərhələnin (şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət) sonunda – ali zirvədə isbatlanır.

“Ki, insandır deməz kimsə sənə ya Xaliquk-insan...”

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bədii-fəlsəfi şeirimizin özülünü qoymuş, söz sənətimizi forma və məzmunca zənginləşdirmiş, özündən sonrakı nəsillər üçün ədəbi irs qoyub getmiş Nəsimi çox incə ruhlu insan olub. Şeirlərində insan və Allah arasındakı münasibət barədə danışib. “Məscud” (yəni Allah) və “sacid”in (yəni insanın) “vahid” (bir) olduğunu yazıb. Nəsimi həqiqi din ilə insanlıq arasında fərqin qalmadığına inanıb. Bu, nikbinlik və güc mənbəyini ilhamlandıran əqidədir.

Nəsimi humanizmi təbiətdəki harmoniyaya və insan gözəlliyinə vurğun olan böyük bir şairin humanizmidir. Bu humanizmdən danışarkən, şübhəsiz, şairimizin müasirlərindən olan Əbdürrəhman ibn Xəldunun yaradıcılığı yada düşür. Əlbəttə, İbn Xəldun da öz fikirlərində antik fəlsəfəyə, İbn Sina, İbn Rüşd, Biruni kimi orta əsrlər Şərqi fəlsəfəsinin böyük nümayəndələrinin əsərlərinə, zəngin Şərqi poeziyasına əsaslanırdı. Ancaq bu ümumi kontekstdə Nəsiminin bir sıra qiymətli orijinal fikirlər irəli sürdüyü də böyük həqiqətdir. Nəsimi humanizminin başlıca fərqləndirici özəlliyi onun insana böyük məhəbbət duyğuları ilə yoğrulmasıdır. Məhz bu cəhətinə görə Nəsimi özündən əvvəlki Azərbaycan poeziyasının birbaşa varisi kimi çıxış edərək ona qədər irəli sürülmüş bədii-obrazlı düşüncələri, əldə edilmiş poetik nailiyyətləri daha da inkişaf etdirmişdir [2, s.2].

Nəsimi irsinin Azərbaycan xalqının mənəviyyat xəzinəsində layiqli yeri tutması, bu irsin sistemli tədqiqi və təbliği Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyi UNESKO-nun tədbirləri siyahısına daxil edilmişdi. Bu barədə akademik Rafael Hüseynov Nəsiminin yaradıcılığı haqqında verdiyi müsahibəsində qeyd edir: “Həmin illərdə Nəsiminin Azərbaycan xalqına yenidən və bütöv qayıdışı istiqamətində böyük işlər görüldü. Nəsimi haqqında çox gözəl bir film yarandı. Bədii filmlərin tarixi hadisə və şəxsiyyətlərin geniş ictimaiyyətə çatdırılmasında çox böyük rol var. Monoqrafiya və elmi məqalələr tarixi şəxsiyyətləri xalqa, geniş kütləyə olsa-olsa dar bir çərçivədə çatdırıla bilər”.

Nəsimi şeirində aşiq haqqı tapmış insandır. Dərin düşüncələrdən sonra o, haqqı, ideyanı kənarında deyil, özündə axtarıb tapır. Haqqın göylərdə deyil, özündə olduğunu dərk edir. Buna görə də öz varlığında Yaradanla insanın birləşdiyi qənaətinə gəlir.

Nəsimi yaradıcılığının mahiyyətinə dərinləndirən nəzər saldıqda bunu söyləmək mümkündür ki, “ənəlhəq” kəlməsi təkcə XIV əsr üçün deyil, yaşadığımız XXI əsrin özündə belə möcüzə

sayılmalıdır. Əslində, bu ideya XIV əsrin İslam dünyası üçün sözün həqiqi mənasında, bir inqilab idi. İdrakda, təfəkkürdə görünməmiş bir inqilab. Lakin təəssüflər olsun ki, bu günün özündə belə Nəsiminin böyüklüyü, fəlsəfi vüsəti, fikir genişliyi lazımı səviyyədə öyrənilməmişdir.

Nəsimiyə görə, dünyanın sirlərini o kəs dərk edə bilər ki, o özünü dərk etmiş, özünün mövcudluğunun məqsəd və vəzifələrini başa düşmüş, mənəvi kamilliyə çatmış olsun. Yalnız bundan sonra insan Tanrı obrazına çevrilir və deyir: “Ənəlhəq” (Haqq mənəm). Nəsimi yaradıcılığının tədqiqatçısı Z.Quluzadənin qeyd etdiyi kimi, şair Allahın və Onun yaratdığı hər şeyin insanda mövcud olmasına, insanın hər şey demək olduğuna şübhə etmirdi. Hürufilər “Ənəlhəq” formulunu özlərinin mistik təmrinlərinə daxil etmişdilər. Onlar öz nəfəslərinə nəzarət edərək, onu müəyyən bədən hərəkətləri, tarazlaşma və təzimlər ilə əlaqələndirərək bu formulu təkrar etməklə ekstatik trans vəziyyətinə düşür, bu vəziyyətdə hürufi Allahla “görüşür”, Ona qovuşurdular. Onlar əmin idilər ki, insan Tanrının təcəssümüdür. Deməli, haqqı zaman və məkan hüdudlarından kənarında deyil, təbiətdə, mükəmməl insanın mənəviyyatında axtarmaq lazımdır [6, s.186-187].

T.Kərimliyə görə, orta əsrlərin Şərq və Avropa humanistləri kimi, Nəsimi yaradıcılığında da kainatın antroposentrist strukturu başlıca yer tutur. Şairin əsərlərindən alınan ümumi təəssürat budur ki, kainatın mərkəzində o dövrün elm adamlarının geosentrik nəzəriyyəyə əsasən təsəvvür etdiyi kimi, cansız daş-torpaqdan, yanar qazlardan ibarət olan Yer kürəsi, ya da Günəş planeti deyil, məhz yaradılmışların ən şərəfli olan İNSAN dayanır.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirsək, görərik ki, Nəsimi fəlsəfəsi, əslində, hələ dərin və geniş şəkildə açılmayıb, tam obyektivliyi ilə tanınılmayıb. O, dünya səviyyəsində araşdırılmalı olan çox böyük mütəfəkkirdir, haqqında yeni, daha səhih kitablar yazılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva N. Ədəbiyyat tarixinin bahar nəsimi // “Azərbaycan” qəzeti, № 66 (8089), 29 mart 2019-cu il.
2. Hüseynov R. İnsanlıq mərtəbəsini ucaldan şair // “Mədəniyyət” qəzeti, 18 dekabr 2009.
3. Həbibbəyli İ. Cahana sığmayan Azərbaycan şairi // “Azərbaycan” qəzeti, 16 yanvar, 2019-cu il.
4. Rüstəmov Y. Fəlsəfənin əsasları (mühazirə kursu). Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2007, 504 səh
5. Rzayev F. Azərbaycan şairi Nəsimi yaradıcılığında dördlük fəlsəfəsi / Nuhçıxan.az. 24.03.2019.
6. Mehdiyev R.Ə. Fəlsəfə. Dərs vəsaiti. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2010, 360 səh.
7. Şükürov A. Şərq fəlsəfəsi və filosofları. Bakı, 2005.
8. Кули-заде З. Хуруфизм и его представители в Азербайджане. Баку: “ЭЛМ”, 1970.
9. Nəsimi Kəlamının işığında (Azərbaycan elm və mədəniyyət xadimlərinin Suriya səfərindən notlar). Bakı: “Elm”, 2008.

Афаг Иманова

ГЕНИЙ ВОСТОЧНОЙ ФИЛОСОФИИ

РЕЗЮМЕ

Имададдин Насими считается первым великим представителем политической и философской поэмы в истории азербайджанской поэзии. В своей философии Насими высоко ценит свободу личности, придает важность разуму и интеллекту, обожествляет человека, возвышает его и поднимает до уровня Бога. Таким образом он создает идею единства человека с Богом. Новое отношение к человеку - основа философии Насими. В его произведениях сочетаются поэтическая и философская мысль. Мысль и суждение преобладают над чувствами. У поэта новое отношение к человеку. Он ищет социальной справедливости и правды в обществе - истины, который достигает целостный человек...

Afag Imanova

A GENIUS OF THE EASTERN PHILOSOPHY

SUMMARY

Imadaddin Nasimi is considered to be the first great representative of a political and philosophical poem in the history of Azerbaijani poetry. In his philosophy Nasimi highly appreciates the freedom of the individual, attaches importance to the mind and intellect, deifies the man, puts him high and raises him up to the level of Allah. Thus he creates the idea of the unity of man with Allah. New attitude towards man is the basis of Nasimi's philosophy. In his works poetic and philosophical thought are combined. Thought and judgment prevails over the senses. The poet has a new attitude towards man. He is looking for social justice and truth in society - the truth that the complete man achieves...